

ПЪРВО ПРЕБРОЯВАНЕ НА ИНДУСТРИАЛНИТЕ И ТЪРГОВСКИТЕ ЗАВЕДЕНИЯ В ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1926 ГОДИНА

*Соня Златанова**

В доклад № 4001 от 17 март 1926 г. до Върховния статистически съвет са изложени мотивите за допълване на демографското преброяване с преброяване на стопанските предприятия.

Върховният статистически съвет одобрява проекта на Дирекцията на статистиката за обединяване на демографското, жилищното и стопанското преброяване, като приема единодушно следното решение: „Едновременно с общото демографско преброяване по досегашния кадър да се предприеме и преброяване на селското стопанство и занаятчийско-индустриалното производство със специални карти, чрез които да се съберат най-общи сведения за установяване количествено и качествено, от една страна земеделческите и от друга - всички останали неземеделчески стопанства и предприятия в нашата страна“.

На 31 декември 1926 г. се провежда първото общо преброяване на индустриалните и търговските предприятия в Царство България едновременно с преброяването на населението и жилищния фонд. Извършва се посредством карта „З“ за неземеделските, търговските и индустриалните заведения.

* Младши експерт в отдел „Публикации, библиотека и дигитални продукти“, Национален статистически институт; e-mail: SZlatanova@nsi.bg.

Едновременното провеждане на демографското и стопанското преброяване през 1926 г. има своите предимства и недостатъци. Оптималните моменти за двете преброявания не съвпадат. За преброяването на населението такъв момент е през зимата, когато населението е оседло, а за индустриалното - през лятото, когато дейността е засилена. Поради сливането на трите преброявания - демографско, индустриално и селскостопанско - сезонните индустрии или са пропуснати, или са регистрирани с намален персонал. Повечето от несезонните индустрии са с намален капацитет на дейност към момента на преброяването. Като по-сложни стопанските преброявания би трябвало да продължават по-дълго време и да се извършват от много добре обучени агент-преброители. При сливането на трите преброявания агентите са претрупани с работа, поради това те нямат възможност да се задълбочат в отделните обекти. Това обстоятелство се отразява на качеството на събраните сведения. Попълването на индустриалната карта е в пряка връзка с отговора за професията в личната демографска карта „А“ и се извършва в жилището на собственика на индустриалното или търговското заведение, а не в самото заведение. Поради тази причина се появява опасност много предприятия или да бъдат пропуснати, или да бъдат преброени два пъти.

От друга страна, сливането на преброяванията дава възможност за взаимна проверка между различните карти, особено на въпроса за професията в демографската карта със сведения за характера на стопанската дейност. Разходите при преброяванията при една и съща организация са значително по-малки, отколкото биха били при отделни преброявания. Последното съображение е надделяло при вземането на решението за обединяване на преброяванията.

Обект на преброяването с карта „З“

Стопанските субекти, преброени с карта „З“, са:

- Индустрия, занаятчийство, домашна индустрия (работа вкъщи за своя сметка или за сметка на даден индустриалец или търговец);
- Рударство, каменни, глинени и други кариери и солници;
- Строителство, вкл. строителни дружества, архитектурни, инженерни, землемерни бюра, бояджийство на сгради;
- Инсталиране на електричество и водопроводи;
- Търговия;
- Банкерство, спестовни каси и други подобни;

- Осигурителни дружества, агенции за осигуряване, болнични каси, посмъртни каси, вкл. касите за злополука, безработица и др. при професионалните сдружения;

- Транспортно дело, експедиция, пътнически превоз и паспортни бюра, митнически комисионери;

- Хотели, кръчми, гостилници, пансиони;

- Болници, бани, лаборатории и други подобни;

- Театри, опери, кинематографии;

- Вестникарство, издателства;

- Пчеларство, бубарство, скотовъдство, млекарство и други производства от този род, несвързани със земеделието.

Въз основа на практиката на германската статистическа служба, по-точно в резултат на проведеното през 1925 г. преброяване в Германия, като частни случаи към обектите на карта „З“ са отнесени следните стопански субекти:

- Неземеделско градинарство и цветарство в специални помещения, развъждане на гъби в парници и др.;

- Скотовъдство и птицевъдство;

- Пчеларство, бубарство и дърварство;

- Въглищарство;

- Казаните за производство на ракия са броени с карта „З“ само когато собствениците им са купували материал, за да варят с търговска цел, или са предоставяли казана на други стопани срещу възнаграждение;

- Притежатели на вършачки, роначки, триори и др., когато са експлоатирали тези машини с търговска цел и редовно са извършвали услуги на други лица срещу възнаграждение.

Освен изброените стопански субекти, преброени с карта „З“, са регистрирани и частни случаи, разпределени в следните категории:

- Търговски складове, които са имали персонал или двигателна сила;

- Театри и други развлекателни заведения без значение дали са частни, общински или държавни;

- Образователни заведения - всички учебни заведения, експлоатирани от частни лица с цел формиране на доход, както и всички професионални и технически училища и курсове;
- Железопътни, телеграфо-пощенски и въздухоплавателни работилници и радиостанции;
- Работилници при затворите и войсковите части.

Единица на наблюдението

До Първата световна война са водени много спорове в международен мащаб относно единицата на наблюдение при промишлените преброявания. Едва след войната се наблюдава доближаване на схващанията в различни страни. Международният статистически институт с резолюция от 1925 г. препоръчва като единица на производствените преброявания „заведението“. Най-пълно въпросът е разрешен от германската статистическа служба по време на преброяването в Германия през 1925 година. На практика са предвидени три вида разработки на събраните сведения с три различни единици на броене:

1. Разработка по стопански единици - предприятията, които се разглеждат като съвкупност от стопанската дейност на едно физическо или юридическо лице, доколкото то за своя сметка и на собствен риск посредством едно или повече заведения произвежда блага за задоволяване на чужда потребност.

Чрез тази разработка на данните се цели да се отговори на въпроса за концентрацията на стопанския живот в страната според правната форма, в която се извършва стопанската дейност.

Всяко предприятие може да се състои от много подразделения, разположени на различни места. Всяко такова подразделение се разглежда като клон на предприятието. Като клонове се разглеждат и съставните части на едно предприятие, които коренно се различават по вида производство, дори когато не са разделени по места. Всички предприятия без клонове и всички клонове и централи на предприятията с клонове представляват отделни „заведения“.

2. Втората разработка на германското преброяване е по териториален принцип на предприятия, като целта е да се получи ясна представа за географското разпределение на неземеделската стопанска дейност.

3. Единица на наблюдение в третата разработка е техническата единица, която е основата на стопанския живот на страната. Това са ателието, отделението,

работилницата и други. Тази разработка дава най-подробна представа за техническата структура на стопанския живот.

Главната дирекция на статистиката, опирайки се на опита на Германия, възнамерява да осъществи две разработки - по предприятия и по заведения. Оказва се, че това намерение не е осъществимо главно поради избрания начин за попълване на картите. Да се обединят всички заведения на една и съща фирма, за да образуват едно предприятие, не е възможно на този етап. Поради тази причина резултатите от преброяването се предоставят само в една разработка - по заведения.

В структурата на българското стопанство се оказват няколко тясно свързани помежду си стопански субекта, но коренно различни като видове стопанска дейност, упражнявани на едно място. За тях Дирекцията на статистиката включва специални параграфи във възприетата номенклатура и разглежда тези комбинации като едно заведение. Такива случаи се отнасят за бакалници и кафенета, кръчмарници и бръснарници, кръчми и касапници и други. Тези комбинации са срещани най-вече по селата в Царството.

Домашна индустрия

Особена категория образуват заведенията от *домашната индустрия*. Обективните признаци за принадлежност към тази категория са:

- Извършването на дейността по поръчка или предназначена за търговия в жилищното помещение, така че не може да се разграничи работилницата от жилището;
- Извършване на дейността в двора или в отделна стая на жилището, в селата или по-малките градове, за пазара или за търговски посредник;
- Извършване на дейността за търговец или посредник в специално помещение.

Така дефинирано, понятието за домашна индустрия е много по-широко от приетото в западноевропейските статистики, където домашната индустрия обхваща само дейностите за предприемач или посредник. Възприетата от българската статистика разработка на домашната индустрия, давайки отделни сведения за заведенията, работили за собствена сметка или финансирани за външна поръчка, позволява лесно да се правят международни сравнения.

Момент на преброяването

Преброяването, извършено с карта „З“, няма критичен момент. Броят на заетите лица е показан към края на 1926 година. Ако в деня на преброяването някое предприятие е преустановило дейността си поради стачка, локаут или други причини, събраните сведения са за състоянието преди причината за прекратяване на дейността. Ако предприятието не е работило поради сезонни причини, данните, попълнени в картата, се отнасят до състоянието му по време на преброяването.

Картите се попълват в жилището на собственика, но данните се отнасят по местонахождение на предприятието, а данните от картите на амбулантните търговци и занаятчиите се отнасят към населеното място, където те са заварени в момента на преброяването.

Заети лица

Заетите лица са разпределени по пол и положение в предприятието в следните категории:

- Стопани, заети в предприятието;
- Членове на производителните кооперации;
- Управители, директори и други висши административни служители;
- Търговски и канцеларски персонал (прокуристи, началници на отдели, чиновници и др.);
- Технически ръководен персонал (инженери, кондуктори, машинисти, майстори специалисти и др.);
- Работници;
- Членове на семейството на собственика на стопанския субект. Това е категорията, в която са допускани най-често грешки от агент-преброителите. Тук трябва да фигурират само онези членове на семейството, които не могат да бъдат отнесени в други категории.

Главната дирекция на статистиката се е стремил да избегне двойното броене на лицата, затова заетите в две индустриални предприятия или в селското стопанство са регистрирани само там, където е главното им занятие. В дребните предприятия, където работи собственикът, но той има друго главно занятие, предприятието е отнесено в групата на предприятията с нула заети лица.

Впрегатен добитък и превозни средства

На въпроса за впрегатния добитък в карта „З“ са получени много неточни отговори поради това, че добитъкът, използван в селското стопанство, е объркан с този, използван в индустриалното или търговското предприятие. Поради тази причина отговорите са послужили само за разпределение на предприятията на групи „със“ или „без“ впрегатен добитък. В подобна степен това важи и за въпроса относно употребяваните транспортни средства.

Двигателни машини

В този раздел са регистрирани:

- Броят и номиналните ефективни конски сили на двигателя по вид;
- Броят и консумираните конски сили на електрогенераторите;
- Резервната и неизползваната мощност на двигателите.

Тези сведения дават възможност да се разпредели, макар и приблизително, цялата двигателна сила, която е:

- послужила за движението на работните машини;
- послужила за производството на електрическа енергия;
- останала неизползвана и в резерв.

За да се избегне двойното броене на двигателните машини, работили в две предприятия, карта „З“ се попълва за това предприятие, в което двигателят е зает повече време. Другото предприятие е отнесено към групата на предприятията с неопределена двигателна сила. При разработката не се прави разлика между собствени и наети двигатели.

Номенклатура

Главната дирекция на статистиката използва две номенклатури. Едната е разработена от френския статистик Жак Бертийон, а другата е изготвена от българските статистици и е използвана в две анкети за преброяване на насърчаваната от държавата индустрия, проведени в началото на ХХ век. Желанието да се постигне лесна сравнимост на данните с международната статистика, налага използването на номенклатурата на Бертийон в общи линии като схема за разработката на карта „З“. Отпечатана е „Подробна номенклатура на индустриалните (включително занаятчийските и от домашната индустрия) търговски и други заведения“. Стопанските отрасли са групирани в 6 отдела, 18 класа (табл. 1 и 2 от приложението) и 307 вида. За

нуждите на преброяването е отпечатан и систематически указател за ползване на подробната номенклатура, който съдържа подробна разбивка на отделите и класовете. Отпечатан е и Азбучник на подробната номенклатура, който улеснява работата на агент-преброителите.

Обработка на събраните сведения

Събраните по време на преброяването сведения се обработват с голямо закъснение, едва през 1927 г., тъй като тогава са отделени карти „З“ от лична карта „А“ и от карта „Ж“. Работата по обработката на данните се извършва от променлив във времето брой чиновници, който никога не надвишава 9 души. В обработката участват средно 7 експерти от Главната дирекция на статистиката.

Подготвителните дейности обхващат следните процеси:

- Проверка на картите и класирането им според възприетата номенклатура;
- Изпращане на въпросници за корекция на нередовните карти;
- Вписване на получените отговори по изпратените въпроси;
- Маркиране с условни знаци на съдържанието на отделните въпроси по бордюра на картата.

За извършване на описаните предварителни процедури са изразходвани 16 000 работни часа. При проверката на картите се оказва, че в около 30% от тях са допуснати грешки и поради това са направени много запитвания с въпросници, за да се установят коректните данни.

Табличната сводка се извършва на ръка, без машини, като разработката е извършена по отделни градове и околии.

Публикуване на резултатите от преброяването

Предварителните резултати от проведеното преброяване на индустриалните и търговските заведения в Царство България на 31 декември 1926 г. са публикувани в списание „Месечни статистически известия“ на Главната дирекция на статистиката през 1928, 1929, 1930 и 1931 година. В Статистическия годишник от 1928 и 1929/1930 г. също са поместени резултати от преброяването.

Окончателните резултати са издадени в три отделни книги:

- Резултати от преброяване на индустриалните и търговските заведения в Царство България на 31 декември 1926 година. Книга I. Индустриални (включително

занаятчийските и от домашната индустрия, търговските и др. заведения по подробната номенклатура. Общо за Царството и за градовете. С., Държ. печатница, 1932, 260 стр.

- Резултати от преброяване на индустриалните и търговските заведения в Царство България на 31 декември 1926 година. Книга II. Индустриални (включително занаятчийските и от домашната индустрия), търговските и др. заведения по подробната номенклатура. Резултати по градове. С., Държ. печатница, 1932, 400 стр.

- Резултати от преброяване на индустриалните и търговските заведения в Царство България на 31 декември 1926 година. Книга III. Индустриални (включително занаятчийските и от домашната индустрия), търговските и др. заведения по подробната номенклатура. Резултати по околии (без градовете). С., Държ. печатница, 1932, 367 стр.

И трите тома са двуезични с паралелен текст на френски език. Публикациите с резултатите от проведеното през 1926 г. преброяване на стопанските предприятия са част от библиотечния фонд на НСИ и могат да се ползват в читалнята на библиотеката.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Резултати от преброяване на индустриалните и търговските заведения в Царство България на 31 декември 1926 година (1932). Книга I. Индустриални (включително занаятчийските и от домашната индустрия, търговските и др. заведения по подробната номенклатура. Общо за Царството и за градовете. С., Държ. печатница, 260 стр.

Резултати от преброяване на индустриалните и търговските заведения в Царство България на 31 декември 1926 година (1932). Книга III. Индустриални (включително занаятчийските и от домашната индустрия), търговските и др. заведения по подробната номенклатура. Резултати по околии (без градовете). С., Държ. печатница, 367 стр.

Приложение

Таблица 1

Заведения според положението им в предприятието и заети лица

Стопански отрасли (отдели, класове и видове по номенклатура)	Всичко заведения		От тях					
	брой	заети	Самостоятелни		Централа		Клонове	
			заведения	заети лица	заведения	заети лица	заведения	заети лица
Отдел А. - Неземеделско градинарство и животновъдство, дърварство, въглищарство и лов.....	4346	8005	3994	7196	69	285	283	524
Отдел Б. - Добиване минерални вещества (вкл. слънници)	499	7268	428	2460	8	171	63	4637
Отдел В. - Индустрия	115663	235939	109068	200835	2773	17778	3822	17326
Клас I. - Текстилна индустрия	9768	23184	8795	18879	207	2636	766	1669
Клас II. - Кожарска индустрия	3340	6369	3208	5981	67	256	65	132
Клас III. - Дърводелска индустрия	9182	15003	8741	13102	141	531	300	1370
Клас IV. - Метална индустрия	16873	33732	16458	30150	218	2026	197	1556
Клас V. - Керамика	3205	5033	3035	4696	65	256	105	81
Клас VI. - Химическа индустрия	763	4332	579	2952	64	725	120	655
Клас VII. - Хартийна индустрия и полиграфия	853	4686	788	4321	22	115	43	250
Клас VIII. - Прецизна механика, музикални инструменти, играчки, скъпоценни изделия и др.	856	1542	822	1390	15	79	19	73
Клас IX. - За храни и пиетета	29121	41060	26271	34857	1329	4487	1521	1716
Клас X. - Тютюнева индустрия	188	16766	100	7187	22	3909	65	5670
Клас XI. - За облекло, обуца и тоалет	26319	48729	25584	46561	351	1132	384	1036
Клас XII. - Мебелна индустрия	2917	9868	2829	9019	53	566	35	283
Клас XIII. - Строителна индустрия	4991	10244	4787	7932	103	306	101	2006
Клас XIV. - Добиване и доставяне: вода, електричество и лед	144	1057	92	450	14	165	38	442
Клас XV. - За преносни уреди	7143	14334	6979	13358	102	589	62	387
Отдел Г. - Съобщения и пренасяне	13141	12519	12843	11564	107	689	191	266
Отдел Д. - Търговия	63282	99598	58533	85446	2426	7642	2323	6510
Клас XVI. - Чисто търговски заведения	34431	51837	31591	45419	1409	3643	1431	2775
Клас XVII. - Други търговски заведения	6109	16476	5318	10357	239	2814	552	3305
Клас XVIII. - Хотели, кафенета, ресторанти и кръчми	22742	31285	21624	29670	778	1185	340	430
Отдел Е. - Развлечение и обучение	396	1937	359	1659	16	152	21	126
Отдел Ж. - Здравеопазване	457	2756	442	2552	8	194	7	10
Всичко за Царството	197784	368022	185667	311712	5407	26011	6710	29399

Таблица 2**Брой на заведенията и заети лица в
окръг София по околии без градовете**

Околии на Софийски окръг	Брой на заведенията	Заети мъже	Заети жени	Заети общо
1. Околия Брезник	503	290	16	306
2. Околия Ихтиман	1192	1408	250	1658
3. Околия Новоселци	935	1040	65	1105
4. Околия Орхание	1601	1090	160	1250
5. Околия Пирдоп	831	645	192	837
6. Околия Самоков	1023	916	97	1013
7. Околия София (градска)	13679	42868	8418	51286
8. Околия София (селска)	4455	9293	671	9964
9. Околия Трън	1016	584	93	677
10. Околия Цариброд	901	728	85	813